

České země v letech 1705–1792

*Věk absolutismu, osvícenství, paruk
a třírohých klobouků*

Roman Vondra

*Barokní sousoší na mostě v městě Kladsko připomene
jak pražský Karlův most, tak ztrátu tohoto území
a většiny Slezska v polovině 18. století*

Roman Vondra

České země v letech 1705–1792

Věk absolutismu, osvícenství, paruk
a třírohých klobouků

Nakladatelství Libri
Praha 2010

© Roman Vondra, 2010

Photos © Roman Vondra, František Honzák, 2010

Illustrations © archivy Milana Hlavačky, Zdeňka Petráně, Libri a citovaná literatura, 2010

© Libri, 2010

Odborní recenzenti: prof. Milan Hlavačka a prof. Robert Kvaček

ISBN 978-80-7277-448-7

Obsah

Předmluva	9
-----------------	---

I. Politický vývoj českých zemí v rámci habsburské monarchie v letech 1705–1792	17
Východní stav	17
Mezinárodní souvislosti počátku 18. století. Habsburkové a války o dědictví španělské	23
Vnitřní vývoj v českých zemích a v habsburské monarchii na počátku 18. století. Smrt Leopolda I. a Josef I. (1705–1711)	32
Nástup Karla VI. a počátky jeho vlády	40
České země ve 20. letech 18. století	48
Starosti a obavy posledního Habsburka po meči – 20. a 30. léta ..	53
Války 30. let a vrchol diplomatického úsilí Karla VI.	57
České země ve 30. letech 18. století	60
Závěr vlády a smrt císaře Karla VI.	62
Nástup Marie Terezie a zhroucení garancí pragmatické sankce ..	64
Války o dědictví rakouské (1740–1748)	66
Chvilé vydechnutí a první vlna tereziánských reforem (1748–1756)	78
Sedmiletá válka (1756–1763)	86
Druhá vlna tereziánských reforem (50. a 60. léta)	94
Politický vývoj na sklonku vlády Marie Terezie (1763–1780)	97
Josef II. v éře své samostatné vlády (1780–1790)	114
Vláda císaře Leopolda II. (1790–1792)	131

II. Hospodářský vývoj českých zemí a habsburské monarchie v 18. století	141
Hospodářské teorie 17. a 18. století a jejich uplatnění ve střední Evropě	141
Měna a oběživo od poloviny 17. do poloviny 18. století	150
Tereziánská měnová reforma, konvenční měna a bankocetle	157

Dvorské a zemské ekonomické orgány a jejich reformní proměny	162
Agrární a poddanská otázka v 18. století	167
Sociální skladba českých zemí v 18. století	178
III. Kultura a vzdělanost v českých zemích a v habsburské monarchii v 18. století	205
Osvícenství – jeho charakteristika, kořeny a šíření	205
Osvícenství v českých zemích	212
Osvícenci na vídeňském dvoře	223
Svobodní zednáři	225
Duchcovská léta starého dobrodruha, literáta a fantasy	231
Reformy vysokého školství a Učená společnost	235
Pietismus – religiózní protipól osvícenského pohledu na svět	240
Počátky českého národního obrození	242
IV. Umění a kultura v českých zemích v 18. století	256
Krásná literatura a divadlo na počátku národního obrození	256
Výtvarné umění a architektura 18. století	259
Malířství	260
Sochařství a plastika	265
Architektura	269
Česká hudba 18. století	279
V. Každodennost v 18. století	289
Život šlechty	289
Život ve městech	300
Život na venkově	302
Svátky liturgického roku a jejich vliv na každodenní život křesťanů v 18. století	305
Židé mezi pronásledováním a tolerancí	310
Nástup agrární a průmyslové revoluce a jejich vliv na každodenní život obyvatelstva	317
Móda v 18. století	320
Zbraň – nezbytný průvodce životem v 18. století	323
Raně novověká revoluce ve vojenství	326
Armáda habsburské monarchie ve druhé polovině 17. a v 18. století	328
Lovectví a myslivost	338

Nemoci a úmrtnost v 18. století	340
Čarodějnické procesy – ostuda barokní éry	344
Závěr	348
Seznam literatury	349
Domácí a překladová literatura	349
Výběr z cizojazyčné literatury	353
Tabulky	355
Jmenný rejstřík	362

Barokní portál piaristické koleje v Litomyšli

Předmluva

Zpravidla si to ani neuvědomujeme, ale každý z nás se rodí do předem daného prostředí, které je výsledkem dlouhého historického vývoje a působení řady generací našich předků i starších současníků. Již odmalička tak spolu s výchovou a základním vzděláním přejímáme řadu indoktrinací, které jsou dány například již tím, že nám učitel ve škole podává informace o historii takovým způsobem, jaký si společnost v dobovém kontextu žádá. V tomto ohledu jsou bezesporu šťastnější jedinci, kteří vyrůstali v poměrech demokratických. Ovšem ani tehdy se člověk nevyhne tomu, že mu jsou v rámci snah o didakticko-pedagogické zjednodušení výkladu informace předávány s mnohdy až zavádějící interpretací danou tím, že se ve výkladu má zdůrazňovat to, co předznamenává budoucí vývoj, a pomíjet to, co jako zdánlivě přežilé posléze vývoj odklidil do propadliště dějin.

V moderních českých dějinách se režimy v našich končinách střídaly často a ne vždy šlo o režimy demokratické. Ve 20. století hned několik generací muselo vyrůstat v podmínkách, kdy si totalitní zvůle učinila z učitelů politruky a nutila je předkládat žákům a studentům ve výkladu lži, fabulace a mytizace zcela záměrně. Jen málokdo měl to štěstí, že si jeho učitel i v těchto podmínkách uchoval zdravý rozum a v rámci objektivitu tu a tam odbíhal od oficiální linie výkladu.

A tak je i dnes historické povědomí národa faktor velice proměnlivý, mnohdy mlhavě rozostřený a často i záměrně deformovaný. Mnohé éry našich dějin dodnes přijímáme s určitými rozpaky, které jsou dány tím, že se nám je kdosi pokoušel z nějakých dobových „ušlechtilých pohnutek“ vyličít s předem danou interpretací, nebo je dokonce zcela vytěsnit z naší mysli. 18. století, které se tato monografie pokouší čtenářům poutavou a odlehčenou formou přiblížit, mělo v nedávné minulosti tu smůlu, že se je schematicky snažily interpretovat snad všechny režimy. Již česká nacionalistická historiografie druhé poloviny 19. století měla s jeho uchopením zcela zásadní problémy. Doba po roce 1918 ještě více přilila oleje do ohně, když se snažila negovat vše staré, monarchistické, habsburské, katolické a rakouské. Učitelé pak na základě společenské

objednávky často líčili období mezi bitvou na Bílé hoře a českým národním obrozením jako éru temna, kdy všichni jen trpěli nejrůznějšími formami politického, sociálního a náboženského útlaaku. Ani demokratická první republika se neubránila tendencím, aby dějiny přepisovala dle svých představ. Přesto měli vědci pro své bádání relativně příznivé podmínky, takže již tehdy historici jako Josef Pekař či Zdeněk Kalista dokázali v éře baroka nalézt řadu krásných a trvale inspirujících prvků, které českou kulturu i historické dědictví v mnohém obohatily.

Po 2. světové válce ovšem nastal zcela zásadní zvrat. Československo se ocitlo záhy v tzv. východním bloku a ve zcela změněných politických a společenských podmínkách bylo po čtyři desetiletí možné vést oficiální historický výzkum pouze v duchu marxistické historiografie. Učitelé na školách to měli ještě těžší. Z pedagogů, lidí, kteří měli mládeži pomáhat a kultivovat ji, učinil režim vesměs brutální manipulátory a deformátory dětských duší. Kdo se tak či onak nepodřídil, musel ze školství odejít. Ostatní, tedy alespoň ti, kteří zcela nepozbyli zdravého úsudku, sváděli bolestivé kompromisy s režimem, který začal ve velkém provádět výplach mozků. A nebohé 18. století to odneslo opravdu hodně krutě. Začalo se interpretovat jako „reakční“ doba poroby, na které pro jedince žijícího v radostné socialistické společnosti přece nemůže být vůbec nic zajímavého, krásného a poutavého. Postačilo jen pár zmínek o „revolučních zápasech nevolníků“, kteří v temné reakční době představovali jakýsi „pokrokový předvoj“ bojující za „lepší zítřky“, zmínilo se pár tezí o éře osvětského absolutismu, ale jen v nezbytné míře, aby například školácci věděli, kdo „zavinil“ to, že musí ve školních lavicích vůbec sedět, a pak už se chvatně přecházelo k líčení „pokrokové“ éry Velké francouzské revoluce a u nás národního obrození. Dnes víme, že tyto hrubé schematizace postrádaly racionální základy a že nálepkovat jednotlivé éry podle toho, jak na ně stávající společnost nahlíží, je nesmyslné. Historii nelze zotročit a podrobit ideologickému diktátu.

Ovšem po čtyřicet let se zdálo, že se to podařilo. S tímto neblahým dědictvím se potýkáme dodnes. Jako vysokoškolský pedagog se u zkoušek setkávám s neúprosnou skutečností, že se studenti historie a dalších společenských věd dodnes připravují na atestace i ze starší, ideologicky zatížené literatury. Škody způsobené za řadu desetiletí totiž nelze odčinit ze dne na den. Postupem času navíc studenti ve starších publikacích přestávají rozlišovat mezi dobovým ideologickým balastem a reálnými fakty. Důvod je jednoduchý. Patří totiž již ke generaci, která nemá bezprostřední zkušenost s totalitou, proto jim uniká, že v oné době musel

člověk umět číst mezi řádky a ideologické pasáže jednoduše vypouštět a soustředit se na fakta. Zatímco člověk narozený v 70. letech bezpečně pozná, co je ideologickým schematismem ovlivněný blábol, člověk narozený v 90. letech již schopnost této reflexe zpravidla postrádá.

Hlavním úkolem nynější generace historiků je tedy předkládat nastupujícím generacím nové texty, nezatížené starými pokřivenými schémata. Jedině tím lze neblahé důsledky indoktrinací překonat.

Ačkoliv již nejsme starými schémata vázáni, i dnes existují tlaky na podřízení historiografie aktuální politické a společenské poptávce. Až příliš násilně se proto v poslední době uplatňovala tendence dávat národním dějinám jednotlivých evropských států jakýsi jednotný evropský nátěr. I to vede mnohdy k bludům, jakým je například tvrzení, že habsburská monarchie byla údajně jakousi předchůdkyní Evropské unie. Taková interpretace by absolutistické habsburské panovníky asi hodně udivila.

Práce historika je náročná i z toho důvodu, že chce-li své „řemeslo“ vykonávat odpovědně, musí se podobným vlivům důsledně bránit, i když ví, že by mu pokřívování historie v kariéře hodně pomohlo. Nemá totiž odpovědnost jen vůči aktuální době, ale i k předchozím a budoucím generacím. I ve 21. století bude muset nejrůznějším zjednodušením čelit, pokud bude chtít být skutečným historikem.

18. století je ve světových, evropských i českých dějinách nesmírně zajímavou dobou. Dnes víme, že žádnou éru nelze označit za „pokrokovou“ nebo „reakční“. Historický vývoj totiž nelze zastavit, i když si to mnohdy a mnohde nejrůznější vykonavatelé moci přáli. To platí i přesto, že některá období jsou převratnými změnami nabitá, zatímco v jiných jde vývoj kupředu zvolněným tempem. Čas totiž postupně prověřuje přednosti i slabiny veškerých změn, i těch revolučních. Čas od času je nutné některé závěry revokovat a zakonzervovat jen ty změny, které se ukážou jako prospěšné z dlouhodobé perspektivy. Pak může společnost žít po určitou dobu v relativním poklidu, než před ní zase stanou nové závažné výzvy, s nimiž je třeba se vypořádat.

Podíváme-li se na 18. století pozorným okem blíže, zjistíme, že to zdaleka nebyla doba nějakého „zmrtnění“ a úpadku mezi Bílou horou a počátkem národního obrození, jež nastoupilo v závěrečné čtvrtině tohoto věku. 18. století je v pořadí třetím a zároveň posledním stoletím éry raného novověku. Celé toto dlouhé a fascinující období tvořilo éru postupných převratných změn v politickém, hospodářském, sociálním, vědeckém i kulturním vývoji. Raný novověk je totiž složitým obdobím pře-

chodu mezi světem středověkým a moderním. Bez pochopení těchto změn není možné porozumět procesu zrození moderního světa, v němž žijeme. 18. století je vyvrcholením tohoto procesu změn, právě v něm se zrodily kořeny světa, v němž se denně pohybujeme. Měnilo se nejen uspořádání společnosti, filozofické a vědecké pohledy na přírodu, organizaci státu a uspořádání kosmu či architektonické a umělecké slohy. Měnil se i styl života, výraznými proměnami prošel i svět zbraní a válečného umění i vztah lidí ke státu. Připravovaly se podmínky k přechodu od stavovské společnosti ke společnosti občanské a od starého zemského patriotismu k modernímu nacionalismu, aby tyto nové hodnoty v závěru 18. věku prokázaly své kladné i stinné stránky v éře Velké francouzské revoluce a následných revolučních a napoleonských válek.

Období počátku 18. století je érou vrcholného baroka. Lidstvo žijící na našem kontinentu během předcházejícího půl století překonalo hrozivě ekonomické a demografické důsledky třicetileté války. Nastala doba nového rozkvětu, kterou nedokázaly zvrátit ani válečné konflikty prvních dvou dekad 18. století. Po jejich skončení následovalo pro střední Evropu relativně dlouhé období klidu a míru, které jen tu a tam narušovaly lokální konflikty na její periferii, ale do českých poměrů bezprostředně nezasáhly.

Již vláda mladého císaře Josefa I. přinesla první předzvěst toho, že nastává éra výrazných změn. Žel předčasná smrt pozoruhodnému panovníkovi neumožnila dovést zamýšlené reformy do konce. I když se nám vláda Karla VI. na první pohled může zdát opět jako doba jistého zakonzervování stávajícího stavu, ve skutečnosti tomu tak nebylo. Karel VI. sice neměl bratrovu reformátorskou odvahu, ovšem změny se nezastavily ani za jeho vlády. Vrcholný barok, jen zdánlivě klidný a nečinný, je obdobím, kdy do českých zemí a habsburského soustátí pomalu, ale jistě začaly pronikat osvětské myšlenky. Byť Karlův dvůr žádné dramatické změny nechystal, zapustilo nové myšlení ve Vídni své kořeny a zejména v oblasti ekonomiky se začínaly uplatňovat nové pohledy na hospodaření státu. Klima pro nástup reform osvětského absolutismu dozrávalo na vídeňském dvoře po několik desetiletí.

Teprve nové mocné víření válečných bubnů se však stalo hlavním podnětem k úsilí o rychlou a systematickou přeměnu podunajského soustátí. Válečné konflikty v letech 1740–63 pak neúprosně odhalily skutečnost, že pouze státy s moderní organizací správy a racionálně vedeným hospodařením mohou slavit úspěch. Hohenzollernské Prusko se stalo příkladem toho, jak i dosud relativně malý stát může svou moc, vliv

a prestiž rozšířit za docela krátký čas, pokud se podřídí tuhé fiskální disciplíně a veškeré zisky investuje do posilování vnitřní stavby a úderné síly své armády.

Panovnící, která dokázala tyto myšlenky uplatnit v podunajském soustátí, se stala Marie Terezie. Nejprve uhájila celistvost monarchie v ničivých, zdoluhavých a krvavých válkách a obnovení mírových poměrů posléze využila k zahájení procesu přestavby komplexu zemí pod svým žezlem v moderní a racionálně řízený centralistický stát. I když si to většina dnešních Čechů neuvědomuje, patřila Marie Terezie k našim historicky vůbec nejvýznamnějším panovníkům. Již to, že v první polovině 40. let 18. století zmařila pokus o roztržení českých zemí na tři části, mělo pro českou státnost zásadní význam. Kdyby se naplnily plány jejích protivníků a Čechy by natrvalo získal bavorský kurfiřt Karel Albrecht, zatímco Morava by uvázla ve spárech saského kurfiřta a polského krále Augusta III., a kdyby navíc pruský král Fridrich II. k uloupenému téměř celému Slezsku a Kladsku získal pro Prusko například ještě část severozápadních a severních Čech, mělo by to pro český stát i české etnikum zcela nedozírné důsledky. Jen těžko si lze představit úspěšný proces českého národního obrození v navzájem izolovaných částech českých zemí pod bavorskou, saskou a pruskou správou. Poláci sice mezi lety 1795 a 1918 roztržení své vlasti na tři kusy ustáli, z hlediska početnosti však představovali mnohem větší národ, navíc s národnostně uvědomělou početnou šlechtou.

Tereziánské reformy pochopitelně měly i svou odvrácenou tvář. Tu představovala zejména silná centralizace. Z českých a rakouských zemí postupně vznikal politicky, správně a ekonomicky stále více integrovaný celek, zatímco Uhry se těšily v tomto směru řadě úlev. Až Josef II. se pokusil zahrnout do svého reformního úsilí i Uhry, ovšem bez valného úspěchu. I díky tomu se právě v 18. století začaly formovat první znaky budoucího dualistického uspořádání monarchie. Zatím však byly Uhry toliko jakýmsi autonomním a svébytným článkem uvnitř reálné unie zemí habsburského soustátí. Rakousko-uherský dualismus přišel na řadu až mnohem později – roku 1867.

Centralizační úsilí reformátorů osvětského absolutismu mělo pochopitelně pro země Koruny české řadu negativních dopadů. Ty hlavní byly dva. Ze státoprávního hlediska centralizace správy českých a rakouských zemí do jednoho vídeňského ústředí zpochybňovala státoprávní svébytnost zemí svatováclavské koruny. Druhý negativní rys přineslo důsledné prosazování němčiny jako jednotného úředního jazyka, což

hlavně venkovské obyvatelstvo z českého vnitrozemí, které zpravidla komunikovalo pouze v češtině, ve styku s úřady výrazně znevýhodnilo. Když se to nacionalistická a poté i marxistická historiografie snažila interpretovat jako záměrný národnostní útisk, šlo o blud. Modernizace státu si budování jednotné ústřední správy vyžadovala a podmínkou pro její dobré fungování bylo pochopitelně i zavedení jednotného úředního jazyka. Panovníci éry osvětského absolutismu chápali stát jako svůj výlučný majetek, proto si ho budovali podle vlastních představ. Němčina byla jazykem dvora, vlastním jazykem panovnického rodu, a státní aparát měl sloužit právě dvoru, takže si panovník němčinu zvolil jako jazyk úředního aparátu. Na mnohonárodnostní skladbu svého soustátí se Habsburkové zkrátka ohlížet nemohli, jinak by se jim jeho modernizace nikdy nemohla zdařit.

Přesto hlavně obyvatelstvo venkova na éru osvětského absolutismu zpravidla vzpomínalo v dobrém. Poddanské vrstvy viděly zejména v Josefovi II. „selského císaře“, státníka, který selskému lidu v mnohém ulehčil životní úděl. Vždyť právě on roku 1781 zrušil tuhé poddanství, nazývané často nepřesně jako nevolnictví. Až čeští obrozenci 19. století vnímali Marii Terezii a Josefa II. s nepochopením jako „velké germanizátory“, a to i přesto, že těmto dvěma monarchům, jak jsme již zmínili, nacionální motivaci rozhodně nelze podsouvat ani v nejmenším.

Od 70. let 18. století se v českých zemích začal výrazně projevovat proces českého národního obrození a stal se faktorem, který zásadně ovlivňoval atmosféru posledních dekád námi sledovaného období. V první fázi šlo sice jen o učenecký zájem o „jazyk předků“ a dějiny a kulturní dědictví země, v níž žili, přesto se jednalo o výrazný posun vpřed. I když ještě Josef Dobrovský nevěřil v budoucí existenci češtiny jako živého jazyka, pro její poznání učinil svým dílem velký kus práce. Kritičtí badatelé, jazykovědci a dějezpytci Dobrovského generace tak spustili proces, jehož převratného významu si v oněch prvních průkopnických dekádách ještě nemohli být vědomi. V té době totiž stále převažoval starý zemský patriotismus vyvěrající ze stavovského uspořádání společnosti. Představitelé zemské šlechty a zámožnějšího měšťanstva, které první obrozenci pro své myšlenky postupně získávali, totiž stále mluvili buď německy, anebo nanejvýš byli bilingvní. Zejména aristokraté pak byli často i multilingvní, neboť si díky svým intelektuálním a kulturním zálibám zpravidla osvojili i znalosti francouzštiny, latiny, italštiny nebo španělštiny. Často je k tomu vedly i historické kořeny jejich rodů. V duchu zemského patriotismu, který v nich utvrzoval odpor vůči někdy až

brutálnímu centralizačnímu tlaku absolutistického státu, tak zemští stavové rozvíjeli toliko zájem o doklady dřívější české státnosti. Ty jim poskytovaly argumenty, aby mohli tomuto tlaku vzdorovat.

I když vrstvy urozené a bohaté češtinu aktivně téměř nepoužívaly, více než tři pětiny obyvatelstva Čech a Moravy ji stále považovaly za svůj rodný jazyk a jinak často ani komunikovat neuměly. České a moravské venkovské vnitrozemí mělo prakticky výhradně jazykově český ráz. Poté, co éra revolučních a napoleonských válek zahájila nástup nového etnického nacionalismu, vznikl zásadní předpoklad k tomu, aby proces českého národního obrození postoupil do nové (ofenzivní) fáze. Generace Josefa Jungmanna již češtinu chápala za hlavní znak češství a začala jazyk předků mravenčí prací modernizovat tak, aby ho jednou provždy pevně zakotvila jako živý jazyk všech „dobrých“ Čechů. To je však již předmětem výkladu českých dějin první poloviny 19. století, což přesahuje rámec této monografie.

Již v posledních dekadách 18. století však tady proces formování novodobého českého národa byl nezpochybnitelně přítomen. Korunovace Leopolda II. českým králem v září 1791 nám to dokládá jednoznačně. Široké lidové vrstvy totiž tehdy prožívaly nebývalou euforii plynoucí z pocitu sounáležitosti se svou vlastí. Navíc začaly tyto masy věřit, že nadchází doba změn. I když Leopold II. brzy zemřel a většina nadějí v něj vkládaných se nenaplnila, nikdo již nedokázal zažehnutý plamen českého národního obrození uhasit.

Viděli jsme již, že 18. století představovalo věk převratných změn. V následujících kapitolách to budeme dokumentovat na celé řadě konkrétních příkladů. Ale věříme, že to zdaleka není jediný důvod, proč si tuto knihu přečíst. 18. století bylo totiž zároveň stoletím krásným. Éra vrcholného baroka, rokoka a klasicismu totiž v oblasti architektury, umění, kultury i odívání představovala věk i s odstupem téměř tří staletí pro současného člověka nesmírně vizuálně i audiálně (vzpomeneme-li na soudobou hudbu) atraktivní.

S ohledem na tuto skutečnost jsme zvolili i podtitul této knihy: Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků. I když dlouhé barokní alonže u pánů postupně nahradily kratší rokokové paruky s copem, na podmanivé krásě to mužským hlavám rozhodně neubralo. Dámy si své účesy a paruky ještě více vyčesávaly do výšky, a jejich objem tak stále narůstal. Přestože si tyto paruky spojujeme především s prostředím tehdejší šlechty, rozšířily se nakonec prakticky všeobecně. Nasazovali si je bohatí měšťané, kteří v duchu Molièrových her toužili aris-

tokraty napodobovat téměř ve všem. Nosilo je posléze i služebnictvo, aby noblesním zevnějškem reprezentovalo své panstvo. I když jejich šat přece jen musel být o něco méně zdobný než oděv pánů, v mnohém ho kopíroval. Šlechtici si už kvůli reprezentaci nemohli dovolit, aby jejich sloužící chodili jako trhani. Zejména při slavnostních příležitostech v 18. století nosil paruky téměř každý.

Teprve éra Velké francouzské revoluce učinila této zvyklosti v relativně krátkém časovém období konec. Postupně zmizely nejen paruky, copy a třírohé klobouky, ale i culloty (kalhoty pod kolena), které úplně vytlačily pantalony (kalhoty ke kotníkům). Dřívější noblesa se tak zcela vytratila.

Poznámka

Čtenáře v případě zájmu o životní data jednotlivých osob, léta vlády, vlastní jména papežů a další detaily odkazujeme na jmenný rejstřík.

I. Politický vývoj českých zemí v rámci habsburské monarchie v letech 1705–1792

Výchozí stav

Myšlenka na vytvoření velkého středoevropského soustátí se v politických úvahách panovníků objevovala již hluboko od středověku. Už Karel IV. brněnskou smlouvou o vzájemném nástupnictví mezi Lucemburky a Habsburky z roku 1364 ideu středoevropské říše do značné míry předznamenal. Albrecht II. Habsburský ji pak mezi lety 1437 a 1439 dokonce nakrátko realizoval. Jeho brzká smrt ovšem znamenala opětnou dezintegraci středoevropského prostoru. Vídeňské smlouvy mezi českou větví Jagellonců a Habsburky z roku 1515 však dokládají, že tato idea rozhodně v zapomnění neupadla, a smrt Ludvíka Jagellonského při útěku z bitvy u Moháče dne 29. 8. 1526 otevřela Ferdinandovi I. Habsburskému cestu k ovládnutí uherského a českého trůnu a spojením těchto království s rakouskými zeměmi učinil středoevropské habsburské soustátí realitou, která vydržela téměř čtyři sta let.

Čeští stavové si v roce 1526 zdaleka neuvědomovali, jak dalekosáhlé důsledky jejich zvolení mladičkého habsburského arciknížete na svatováclavský trůn pro naše dějiny bude mít. Král Ferdinand I. a jeho nástupci začali ze zemí Koruny české a zemí Koruny svatoštěpánské (Království uherského a k němu přidružených zemí) s rakouskými zeměmi cílevědomou centralizační a rekatolizační politikou postupně formovat z původně pouhé personální unie unii reálnou, kterou jsme si navykli běžně označovat termínem habsburská monarchie. Realizace centralizační politiky byla ovšem dlouhodobým cílem, jehož naplnění trvalo po několik generací. Výbojná politika Osmanské říše a neustálé nové a nové výpady jejích vojsk do střední Evropy po téměř dvě staletí svazovaly Habsburkům ruce.

V době nástupu Habsburků fungovaly země svatováclavské koruny, tedy Čechy, Morava, Slezsko a až do roku 1635 také Horní a Dolní Lužice, jako stavovská monarchie. Habsburští panovníci se tak museli dělit o moc se zemskými sněmy zastupujícími tyto jednotlivé země s dlouhou historickou tradicí. Na zemských sněmech tlumočily jednotlivé stavovské obce Habsburkům své politické požadavky. Na půdě generálních sně-

mů se pak projednávaly klíčové záležitosti, které měly význam pro všechny země svatováclavské koruny jako celek. Tvrdá politická vyjednávání museli Habsburkové vést také s uherskými stavy, řadou politických práv disponovaly i stavovské obce jednotlivých zemí rakouských. Unifikace politicky značně nesourodého soustátí tak byla nezbytným předpokladem k tomu, aby se Habsburkové z volené dynastie vládnoucí v jednotlivých stavovských monarchiích mohli proměnit ve zcela suverénní panovnický dům.

Celý tento nelehký úkol navíc ještě výrazně komplikovala náboženská situace ve střední Evropě. Habsburkové byli tradiční katolická dynastie, ovšem v důsledku evropské reformace se v 1. polovině 16. století staly v zemích pod jejich žezlem dominantními nekatolické konfesní proudy. V českém prostředí byla již od 15. století přítomna silná utrakvistická (kališnická) tradice. Vlivem z německých zemí pronikajícího luterství se ovšem ze vzájemné symbiózy původní starokališnické a nové luteránské věrouky zrodil nový český náboženský proud – novoutrakvismus, který měl k luteránům sice velice blízko, ale udržoval si i některá dílčí specifika. Novoutrakvismus se stal v českých zemích dominantním náboženským proudem, s katolictvím výrazně se sbližující staroutrakvismus pak byl výrazně minoritní záležitostí. Další tradiční českou církví byla od 15. století také jednota bratrská, která se postupně již během 16. století začala sbližovat s druhým významným proudem evropské reformace, kalvinismem, s nímž na počátku 17. století dosáhla výrazné věroučné přízněnosti.

Politický vývoj střední Evropy se náboženskými různicemi ještě více zkomplikoval. Vedle toho, zda v boji o politickou moc zvítězí panovník, nebo stavovské obce, se rozhodovalo také o tom, zda si české země zachovají i svůj převážně protestantský ráz, nebo zda vládnoucí dynastie prosadí své náboženství, tedy katolictví, jako státní konfesi. Nekatolické proudy dominovaly v 16. a částečně ještě v 17. století nejen v zemích koruny svatováclavské, nýbrž i v řadě dalších zemí pod vládou habsburské dynastie. Nábožensky pestrá byla též situace v zemích německých, což rakouským Habsburkům, kteří od roku 1556 trvale drželi říšský trůn, jejich pozici ještě více komplikovalo.

Po téměř celé jedno století si museli Habsburkové při budování mocenských pozic počínat velice obezřetně. Při správě království i vedlejších zemí Koruny české museli přihlížet také k zájmům stavovských politických reprezentací. Habsburští panovníci směli vybírat berně jen v takovém rozsahu, v jakém jim to stavovské sněmy povolily. Navíc mu-

sel být každý nový panovník z habsburské dynastie až do období druhého stavovského odboje a změn souvisejících s bělohorskou porážkou českých stavů na trůn formálně znovu přijímán. Bez oficiálního svolení českých stavů by tedy vládu v zemích svatováclavské koruny Habsburkové neudrželi. Navíc by bez astronomických sum vybraných v rámci berní v českých zemích prakticky nemohli financovat nákladné a vyčerpávající boje s Turky v Uhrách. První století vlády habsburské dynastie na českém trůně s sebou tudíž přinášelo neustálé licitace mezi panovnickou mocí na straně jedné a stavovskými reprezentacemi v jednotlivých zemích Koruny na straně druhé. Navíc dynastii od drtivé většiny obyvatelstva Českého království také dělila otázka víry.

Ač by se předchozí odstavce zdály tomu nasvědčovat, neznamenalala předbělohorská éra českých dějin jen neustálou eskalaci napětí, hluboké politické spory a permanentní politickou krizi. Dokladem této skutečnosti je éra vlády císaře Rudolfa II. Ten si zvolil Prahu za své rezidenční město, a tak se pražská města v letech 1583–1612 mohla těšit trvalé přítomnosti jednoho z nejvýznamnějších panovnických dvorů Evropy. Praha i český stát jako celek tehdy prošly obdobím kulturního a ekonomického rozkvětu. V celé řadě aspektů lze toto období srovnat s fenoménem doby Karla IV. ve 14. století. Na přelomu 16. a 17. století se Praha stala působištěm velkého množství vědců a umělců, jejichž objevy a mistrovská díla se těšily panovnickově mimořádné přízni.

Za vlády Rudolfova bratra a nástupce Matyáše, který na český trůn dosedl na jaře roku 1611 a v roce 1612 získal i císařské důstojenství, se ovšem všechny po desítky let se kumulující spory mezi panovnickou dynastií a stavovskou politickou reprezentací v českých zemích definitivně vyhrotily. Matyáš ještě za svého života, v červnu 1617, prosadil na českém sněmu jako svého nástupce Ferdinanda II. Štýrského (českým králem byl v letech 1619 a 1620–37), což ještě více rozjitřilo všechny staré rány. Prosazení radikálního a bezohledného katolického extremisty za budoucího panovníka znamenalo, že se pro podstatnou část české stavovské obce stalo další soužití s habsburskou dynastií jen těžko představitelné.

Druhé stavovské povstání z let 1618–20 znamenalo zcela zásadní mocenské střetnutí „na život a na smrt“. V boji kdo s koho nakonec čeští stavové prohráli a pomsta ze strany vítězů byla skutečně krutá. Porážka stavovské opozice umožnila Ferdinandovi II. provést dalekosáhlé změny v celé politické struktuře českého státu. Obnovené zřízení zemské pro Čechy z roku 1627 a pro Moravu z roku 1628 učinilo definitivní konec